

Herbert Hrachovec

Meztelen e-tanulás: amikor a tartalom levetkezi a kontextust

HÁROM SZAKMA TÖRTÉNETE

Kezdjük egy valóban általános dologgal, az élelmiszerrel. Az emberiség története során az élelmiszert helyben állították elő és fogyasztották. Ez mára igencsak megváltozott. Ma már globális rendszerként működik az élelmiszeripar, egyre nagyobb mértékben függetlenedik származási helytől és szezonától. A marhahús és a paradicsom mára már éppolyan árucikkek, mint a faanyag vagy a vasérc. A képet egy új szint kialakulása teszi teljessé. Miután a tömeges ipari termelés eltörli a regionális különbségeket, homogénizálja a piacot, sok esetben megszűnnek a minőségbeli különbségek. Marhahús és paradicsom egyre csak az egyeníz(etlenség) felé tartanak, és ez fogyasztói elégedetlenséghez vezet. Így hát az olcsó áruk elosztó hálózata mellett megjelennek a márkás, minőségi áruk. Utóbbiak ismét visszavezethetők származási helyre, és olyan tényezők kapcsolhatóak hozzájuk, amelyek régebben is garantálták az élelmiszer megbízható eredetét. A bioökológiai ellenőrzés új uralma alatt „boldog tyúkok” szolgáltatják a csúcsmínőségű tojást, mindez – sietve hozzátésem – a régi élelmiszergyárak kora iránt érzett nosztalgiát hivatott újraébreszteni.

Evvél a mintával nem kizárólag a táplálkozás területén találkozhatunk. Gondoljunk csak egy másik általánosan elterjedt kulturális termékre, a zenére. A korombeliek közül sokan évtizedeken keresztül gyarapították kazetta, lemez, illetve CD-gyűjteményüket. Egyes darabokat esetleg igen különleges körülmények között sikerült megszerezni; ezek emléke szorosan kapcsolódik magukhoz a tárgyakhoz. Egyszerre csak megjelenik az iPod. 40 gigabájtos merevlemezén könnyűszerrel tárolható, egy emberöltő alatt felhalmozott, közepes méretű hanganyaggyűjtemény. Félelmetes élmény, hogy elég a „kisujjunkat megmozdítani” ahhoz, hogy előhívjunk bármely olyan zeneszámot vagy szimfóniát, amely valaha is bekerült zenei portfóliónkba. Persze ennek vannak hátulütői is. A gondosan megtervezett borító fizikai megjelenése éppúgy elvész, mint az eredeti terméket kísérő legtöbb információ. És itt ismét a veszteség kompenzálására tett kísérlet tanúi lehetünk. Például eltárolhatjuk a beszkenelt CD-borítót, a személyes lejátszási listák (play list) a történetiség új rendjét hozzák létre, és kedvenc számaink személyes minőségbiztosítási rendszer segítségével értékelhetők. Az újfajta egalitáriánizmusra ráépül egy új rend.

Harmadikként vegyünk szemügyre egy kevésbé elterjedt, de jelen kötet kontextusába szervesen illeszkedő esetet, nevezetesen az egyetemi oktatást. Ez a tevékenység látszólag teljesen más szabályoknak engedelmeskedik. Mégis komoly jelek utalnak arra, hogy a dolgok változóban vannak. Az egyetemi oktatás már a középkori Európában történt kialakulása óta heti rendszerességű órákból állt, melyeket viszonylag kicsi csoportoknak adtak elő. A tanárok és diákok fizikai jelenléte alapvetőnek számított. Számítógépeink és a hálózati technológiánk kizökkentik ezt a hagyományt. Az internetes információ-

csere egyidejűségére alapozva virtuális közösségek jönnek létre, amelyek függetlenek a munka és a pihenés beidegződött ritmusától. Az ilyen közösségek egyes pontokon összeérnek a jelenlegi oktatási gyakorlat helyhez kötött és idő szerint beosztott rendjével, ám alapvetően külön utakat járnak. Valljuk be, jelenleg még szórványos jelenségről van szó, és egyelőre nem világos, hogy ezek a folyamatok hogyan illeszkednek majd be a pedagógiai főcsoportba. Léteznek hasonló irányba mutató, de kevésbé látványos fejlemények is. Az egyetemi oktatásban teljesen magától értetődő a kiosztásra szánt óravázlatok, cikkösszefoglalók és jegyzetek használata. Számos tansegédletet állítunk elő, amelyek később el is tűnnek. Napjainkban a digitálisan támogatott oktatás megjelenése megváltoztatja ezt a területet. Ezeket az anyagokat könnyűszerrel másolhatja, terjesztheti és javíthatja elvileg végtelen számú érdeklődő. Esetleg kényelmetlennek tűnik az analógia, de a Tarski igazságelméletéről szóló múlt heti fóliák nagyon is hasonlítanak arra a paradicsomra, mely Spanyolország déli tájain nőtt és Helsinkiben kötött ki.

Az oktatásgazdasági szempontok egyre nagyobb mértékben alakítják az egyetemek sorsát. A diákszerzéshez elengedhetetlen a jól kidolgozott tanrend, amellyel szemben megfogalmazódik az az elvárás, hogy bizonyos mennyiségben tartalmazzon digitális anyagokat is. Ezeket sokkal drágább előállítani, mint a régi idők papíryanagyait. Az érme másik oldala: előbbieket el lehet adni. Míg a papírra nyomtatott óravázlatok a rejtett javak közé sorolhatók, addig a megfelelően szerkesztett elektronikus oktatászoftverek hatalmas üzleti potenciállal kecsegtetnek. Mivel a tananyagkezelő rendszerek (Learning Management Systems) által teljes egyetemeknek nyújtott széleskörű szolgáltatásokért nagy összegeket kell fizetni, az egyetemi adminisztráció a hagyományos tananyagok új formátumokon keresztüli csatornázását kíséri meg, abban bízva, hogy így alacsonyabb költséggel több diákot ér el. Az egyik kulcsfogalom, amely e kérdések kapcsán felmerül, a „tananyagelem” (learning object). A tananyagelem egy darab húshoz hasonlítható, amelyet bizonyos osztályozási sémák szerint besorolnak, egy hatóság rányomja a minőséget jelölő pecsétet, és ezek után a fagyaszttóban várja kiszállítását. Egy kevésbé élesen fogalmazó leírás: a tananyagelemek olyan digitális entitások, amelyeket oktatási tevékenységhez való (újra)felhasználás céljából fejlesztettek.¹ Rendeltetésükből fakadóan függetlennek kell lenniük az oktatás adott környezetétől, és kiemelhetőnek az átfogó jellegű tananyagból. A tananyagelemeket metaadatokba foglalva kísérik az egység oktatási, technikai és jogi státuszával kapcsolatos információk. A molekuláris egységek gyűjtőhelyeiként tananyagelem táruk (learning object repository, LOR) szolgálnak, amelyek keresési és a közösségi értékelést (peer evaluation) segítő eszközöket kínálnak.

A tananyagelemek használatát segítő keretrendszerek sok esetben még fejlesztés alatt állnak és nagyrészt angol nyelvű projektekre korlátozódnak.² Nyomós okunk lehet elfogadni Jörg Becker állítását, amely szerint a teljes vállalkozás „az Egyesült Államokbeli egyetemek nemzetközi piacszerzésre irányuló stratégiájának” tekinthető.³ De a most következő megfontolásoknak nem ez áll a középpontjában, hanem a felvázolt helyzet filozófiai szemszögből való megközelítése. Továbbá be fogok számolni egy aktuális, kisléptékű próbálkozásról, amely a kontextustól nagymértékben független professzionális tananyagírást tűzte ki célul.

¹ R. McGreal (szerk.), *Online Education Using Learning Objects*, London: Routledge-Falmer, 2004.

² Egy ellentmondó vélemény: H. Watzka, „Die Nichtlehrbarkeit der Philosophie als hochschuldidaktische Herausforderung”, az M. Scheidler, B. J. Hilberath és J. Wildt által szerkesztett *Theologie lehren: Hochschuldidaktik und Reform der Theologie* c. kötetben, Freiburg: Herder, 2002.

³ J. Becker, *Information und Gesellschaft*, Wien: Springer, 2002, 92. o.

ÉRDEKES DOLOG TÖRTÉNT A FÓRUM FELÉ VEZETŐ ÚTON

Annak ellenére, hogy a fenti fejtegetések strukturális leírását adták a kérdésnek, tudatosan építettem be egy megbotránkozásnak hangot adó megjegyzést is. Evvel számos egyetemi tanár sértett büszkeségérzetére kívántam utalni, akiknek szembesülniük kell az oktatási gyakorlatuk digitális portfóliókba történő zsugorítására irányuló próbálkozásokkal, melyek következtében az anyagok mozgósíthatósága megnövekszik, és különféle előreláthatatlan módon hasznosítják őket. Valójában ez a virtuális közösségek kihívása a mobil hálózati tanulás területén. Bár ezek a technikai vívmányok nagy nyilvánosságot kapnak, mégis átsiklunk egy egyszerű tény felett. A tananyagelemekre vonatkozó állítások zöme éppúgy érvényes az írott szó és a beszélt nyelv szembeállítására is. Ahogyan Derrida is felhívta rá a figyelmünket, az írás egyértelműen szakít a beszélgetők jelenlétében elhangzó élőbeszéddel. A tananyagelemeket kritizálók egyúttal a könyveket is támadhatnák. És ugyancsak Derrida az, aki rámutat, hogy a Szókratész/Platón váltás – beleértve az írás Phaidroszban megjelenő elmarasztalását is – mérhetetlen befolyással volt a nyugati filozófiára. A szövegkörnyezetből kiemelhetetlen beszéd és a tárolható, térben és időben átadható betűírás közötti feszültség ökori probléma, amely a multimédiás anyagok előállításának korában ismét égetővé vált.

Úgy tűnik, a kulcsfontosságú fordulat i. e. 350 körül következett be, amikor az athéni fórumon Platón kéziratokba foglalta Szókratész tanításait. Természetesen a tudás legkülönbözőbb fajtáit rögzíthetjük írásban. Én ehelyütt csak a filozofálás tevékenységének Szókratész és Platón által életre hívott módját követhetem nyomon. A titkos és szakértői tudáshoz való kiváltságos hozzáférés gyakorlatával szemben, és a szofisták által művelt személyes tanítással szöges ellentétben, Szókratész fórum-operátor volt; és ezen nem csupán az athéni piactéren való sétálgatást kell érteni. Lényegében a fórumok befolyása alakította *azt a fajta tevékenységet*, amivé azután a filozófia vált. Szókratész nem szakmabeliekhez szólt, és nem is próbált szakértőkre szabott zsarogont kialakítani. Az élet művészete és az ezzel kapcsolatos témák vonatkozásában mindenki szakértőnek számít. Ez teszi lehetővé a platóni dialógusokban megnyilvánuló absztrakció magas fokát. Egyik leghatékonyabb stratégiájuk éppen az, hogy Szókratész beszélgetőtársainak naiv, kvázi sovínisztikus bizonyosságait megsemmisítik, ezt pedig a tapasztalat kis szeletéből kiinduló helytelen általánosításokként való leleplezés által érik el. Más szóval, a piactéri körülmények és Szókratész tanításai szorosan összefüggenek. Úgy tűnik, a filozófia csak saját érdeke ellen tesz, ha figyelmen kívül hagyja, vagy akár vissza is utasítja az absztrakt és kontextus nélküli kognitív konstrukciókat, hiszen ezek képezik a platóni ideák alapjait. Platón után a filozófia lényegében kedvezett a bárhol bevethető tananyagelemeknek, ha szabad ilyen anakronisztikusan fogalmazni.

A filozófia és a természettudományok közötti közismert módszertani vita a Szókratészsel bekövetkezett fordulattól ered. Lényeges különbség van aközött, hogy megtanulunk előre jelezni egy földrengést vagy esetleg a tőzsdepiac eseményeit, és aközött, hogy megtanulunk jó életet élni. Nem kívánom bemutatni ezen ellentétek részleteit, de egy példa segítségével rá szeretnék mutatni következményeire. Végző célom az olvasó meggyőzése arról, hogy – fordítottan anakronisztikus kifejezéssel élve – a platóni ideák jól beválnának tananyagelemként. Manapság a fórumok a világhálón található virtuális találkozóhelyek. Ilyen például a <http://science.orf.at>, a legnagyobb osztrák tévé- és rádióadó egyik szolgáltatása. Ez a fórum a természet-, társadalom- és böl-

csész tudományok legújabb fejleményeivel foglalkozik, úgynevezett „házigazdák” – saját tudományterületükért felelős rovatvezetők – segítségével. A 2004-es tudományos viták között az agykutatás és az emberi szabadság problémája volt a legközkedveltebb, így hát én is úgy döntöttem, „piacra dobok” néhány kapcsolódó gondolatot. Terjedelmi okokból nem idézhetem fel érvelésemet, de talán ugyanilyen fontos beszámolni a beavatkozás körülményeiről. Az online fórumhoz való hozzászólás kikényszeríti, hogy az ember tisztázza magában a tudományos munka és a kíméletlen erejű nyilvános vélekedés közti viszonyt.

A kelet-európai szövegkörnyezet továbbra is lehetővé teszi, hogy valaki az akadémiai legitimitás póza mögé bújva Kantot idézze a neurofiziológusok ellen. Ilyen körülmények között a filozófiai és tudományos zsargon közötti szakadék áthidalhatatlannak tűnik. Ebből a megfontolásból kényszerűen szókratikus álláspontra helyezkedtem, továbbá váratlan következtetésre jutottam: az (ötlet)piac korlát nélküli szabadsága elég jó környezet az absztrakt, tömör filozófiai termékek számára. A platonizmus és legújabb szüleményei, a digitális, szabadon terjedő tartalomlemek, prosperálnak a fórumon. Az interneten senki sem tudja, hogy te vagy Isten. A szokásos bizonyítások nem tesznek túl nagy benyomást az olvasókra. Ezt autonóm, önálló tudás/tananyag egységek megfogalmazásával hidalhatjuk át. Az agykutatás kapcsán egyik hozzászólásom Benjamin Libet kísérletére reagált, amelyben bemutatta, hogy az úgynevezett „aktiválási potenciál” már röviden azelőtt mérhető, mielőtt a tesztszemély beszámolna egy egyszerű tevékenység végrehajtásának tudatos szándékáról. A kutatók a szigorúan ellenőrzött környezetben tett megfigyeléseket rögtön determinisztikus következtetések alátámasztására használják fel. Egy dolog a mai tudatfilozófia diszciplináris összefüggéseiből kiindulva választ adni a kérdésre, és megint más dolog eleget tenni a fórum kihívásának.

Az egyik kihívást a szakmai minőségellenőrzés – retorikának és oportunizmusnak kedvező – hiánya jelenti. Egy pillanatra mégis tegyük félre ezt a problémát, hiszen felmerül egy ennél érdekesebb kérdés is. Mi a filozófia tálalásának megfelelő módja, ha az általános nyilvánosságot tekintjük végső referenciális keretnek? Létezik (i) egy könyvű válasz és (ii) egy nyílt végű válasz. Bizonyos értelemben leginkább a dolgok aktuális állásáról (state of the art) kell számot adni, tehát a szakértők által használt fogalmi eszközöket kell bemutatni. Ez a tudatelmélet területén tapasztalható, kvázi technikai fejlődés népszerűsítő bemutatásának felelne meg. Igen ám, de a filozófia túlmutat a szakértői tudáson. A „szabadság” több, mint etikai vagy társadalomfilozófiai szakki-fejezés. Sokkal inkább bonyolult reprezentációk hálójába beágyazott fogalom, amely meghatározza az ember önmagáról alkotott képét és irányítja cselekedeteit. Dióhéjban: webes fórumon közzétett filozófiai hozzászóláshoz számottevő absztrakció szükségeltetik, mindemellett szem előtt kell tartanunk a gyakorlati alkalmazások lehetőségét is. Ez nagy vállalkozás. Hadd sorakoztassak fel három hasznos stratégiát.

Az első szabály, hogy mellőzzük a kísérleti megoldásokat, hipotetikus köröket és számos szomszédos területre kalauzoló kapcsolódási pontokat. A fórum nem könyvtár. Világos állításokat kell tenni; a résztvevők közötti közvetlen (peer-to-peer) eszmecsere ilyen. A nyilvános vita törvényei tartalmukban zárt hozzászólásokat követelnek meg, elkerülendő az elmosódó kontúrokat és a számonkérhetőség elvesztését. A dolgok leegyszerűsödnek, hogy biztosak lehessenek; ezt az árat kell fizetni a gondolatok gyengén kapcsolódó kontextusok közötti áramlásáért. A második szabály a tervezéssel kapcsolatos. A hozzászólás hosszát az adott médium „legjobb gyakorlat” (best

practice) példái által diktált szabványhoz kell igazítani. E követelmény általában rémült ellenállást vált ki akadémiai berkekben. Mégis illem kérdése – a felvilágosult önértékről nem is beszélve –, hogy az átlagos írott szövegmenyiséghez tartsuk magunkat. A figyelem szűk erőforrás, amelyet gondosan kell felhasználni. A harmadik szabály ez előző kettőből következik. Bonyolult kérdések tárgyalása lehetetlen a webes fórumon tanúsított korlátozott figyelem mellett. A kérdéskör feldarabolása és több részletben történő közlése a megoldás. Az én művem „A szabadság feltételei” címet viselte, és öt részben közöltem, amelyek a „Kezdet”, „Kísérlet”, „Lehetőség”, „Okok” és „Diskurzus” kérdéseivel foglalkoztak. Mint ahogyan a televíziós sorozatok önálló részei is jellegzetes minta szerint rendeződnek sorba, a fent említett öt – narratívába foglalt – részlet is egyetlen üzenetet volt hivatott megvilágítani több szemszögből.

Sokfajta „tudás elem” definíció létezik, legtöbbjük mégis magában foglalja a következő jellegzetességeket: a tananyagelemek tartalmilag zárt egységet kell, hogy alkossanak (self-contained), emellett legyenek modulárisak és újrafelhasználhatók. Rendeltetésük szerint beépíthetők a legkülönbözőbb tanrendekbe. Röviden: valami tananyagelem-szerűt alkottam. És kiderül, hogy ha új médiakörnyezetben alkalmazzuk a filozófiában meghonosodott szemléletet, mobil fogalmi tananyagegységeket kapunk. Ezek a modulok a digitális információ – még kialakulóban lévő – globális cserepiacát táplálják. Az RSS (Really Simple Syndication) elterjedését tekinthetjük kiváltó mozzanatnak, amelyet lassan kiegészítenek a tananyagelemek kezelésére vonatkozó legújabb szabványok. Végül mi is a helyzet az oktatás alkalmazkodásával szembeni szépséggel, amelyről cikkem elején tettem említést? Úgy tűnik, a csomagolt gondolatok cserepiacának rendszerébe léptem be, amely hasonlatos a bedobozolt paradicsomok terjesztéséhez.

A PUSZTA LÉNYEG, KONTEMINÁLVA

Ha valaki felemeli a hangját a fórumon, avval magára vonja a figyelmet. Ha ez nem okolható meg valamilyen védhető szándékkal, akkor az illető enyhébb exhibicionizmus gyanújába keveri önmagát. A filozófia pont ilyen vállalkozás. Ha a filozófus *per se* „szabadságról”, „okokról” vagy „lehetőségről” beszél, elveszti a kontextusba való beágyazottságot, amelyet az olyan kérdések jelentenének, mint „szólásszabadság a korai modern Ausztriában” vagy „Kripke modális logika modellje”. Ez védtelen helyzet eredményez, amelyben csupán a nyelvjátékbeli használatukból kiragadt, viszonylagos elszigeteltségre ítélt szavakban bízhatunk. Mint arra Wittgenstein megjegyez, rámutatott, ily módon csupán az üres platóni burok marad, amelyet a cselekvő saját belátása (és igényei) szerint használhat. De evvel még nincs vége. Nézzük a neurofiziológus, a pszichológus és az említett érdeklődő közönség között folyó vitát. Ahhoz, hogy ez *egyéltalán vita lehessen*, nem elegendő összehasonlítani az aktiválási potenciálról és a dopamin felszabadulásáról szóló adatokat. A vita kialakulásához feltételezni kell egy közös alapot. A szabadság fogalmának pusztá lényege felismerhető és közösen elfogadható kell hogy legyen, ha nem akarjuk, hogy a konfrontáció showman-kedéssé és nevékkel való vagdalkozássá degenerálódjon.

Azt állítom, hogy a filozófiai tananyagelemek olyan közhelyekké válhatnak, amelyek képesek összekötni a társalgás divergens irányait. A trivialitások nagyon mobil elemek – és egy szöfisztikáltabb diskurzus felépítésének szükséges kellékei. Mindez ortodox

pedagógiai stratégiaként nem biztos, hogy ütőképes, de legalább könnyen összeegyeztethető egy, a filozófia feladatáról alkotott közkedvelt nézőponttal: „A filozófus munkája – emlékeztetők összegyűjtése egy bizonyos célra.”⁴ A következő megfogalmazást Wittgenstein vélhetőleg visszaütötte volna: a filozófia felépítése moduláris, és bizonyos összetevő blokkok újrafelhasználhatóságától függ. Egy érdekes kiegészítés az előbbi idézethez: „A filozófia tanulása *valóban* visszaemlékezés. Emlékszünk arra, hogy a szavakat valóban ezen a módon használtuk.”⁵ A *Tractatus* utáni Wittgenstein általában kritikus álláspontot helyezkedik Platónnal szemben. Ezen a ponton mégis tetten érhető az idealizált absztrakciók, vagyis eredetüktől kvázi független emlékek támogatása. A platónizmusra tett célzás nyilvánvaló.

Az utalások nyomán beláthatjuk, hogy néhány fontos vonatkozásában a filozófia mindig is így működött. Az antik világtól a jelenkorig bővelkedünk a rejtvényekben, gondolatkísérletekben és nyelvi csavarokban. Csupán az említés kedvéért hadd idézzem fel Zénón antinómiáit, Platón barlangját, Descartes álmát, Hobbes Leviathanját, Putnam Ikerföldjét és Searle kínai szobáját. Daniel Dennet „intuício-pumpának” nevezte az ilyen konstrukciókat, evvel a filozófiában előforduló tananyagelem gondolatának malmára hajtva a vizet. Utaltam egy bizonyos fokú exhibicionizmusra. Azonban lehet, hogy sokkal inkább a filozófiai produktumok hozzáférhetőségének és átadhatóságának különös lehetőségéről van szó.

Hiányzik még a képből egy lényeges részlet. Wittgenstein azt mondja, hogy emlékeinket mindig egy adott cél érdekében gyűjtjük össze. Épp ez a cél tűnik el az absztrakt „intuício-pumpák” megalkotásánál. Wittgenstein híres létrája találó példaként szolgálhat. A *Tractatus* szövegkörnyezetében a létrát előbb használjuk, és csak utána dobjuk el. 1930 novemberében Wittgenstein visszatér ehhez a metaforához: „Amit létrán lehet elérni, az nem érdekelt engem.”⁶ Teljesen megváltozott az üzenet, a korábbi idézetnek egyenesen ellentmond. Nos, ez a sorsuk a szabadon álló tananyagelemeknek is. A képekkel egyetemben, a filozófiai tananyagelemek is kiszolgáltatottak a helytelen használattal szemben. Sőt, a helyzet még ennél is bonyolultabb, hiszen még az sem világos, hogy mely fellebbviteli bírósághoz folyamodhatunk döntésért a feltételezett helytelen használat kérdésében, ha elhagytuk megszokott országunk határait. Szókratész nem ágyban halt meg.

Úgy tűnik, a filozófia megjelent a kognitív áruk és szolgáltatások szabályozatlan piacon. De mindaddig értelmetlen marad ez a vállalkozás, amíg ezek az egységek nem válnak újra egy célirányos tevékenység részévé. A meztelen fogalomnak, vagy ha úgy tetszik platonizmusnak, csak ott van értelme, ahol van ruha is. Az ideák szépsége a körülmények végtelen kínálatával találkozik; a többi tanulás.

Bedő Viktor fordítása

⁴ Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, 1953, § 127 (vö. Wittgenstein, *Filozófiai vizsgálódások*, Budapest: Atlantisz, 1992, 83. o.).

⁵ Ludwig Wittgenstein, *The Big Typescript: TS 213*, német és angol nyelvű kiadás, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, 309. o.

⁶ MS 107, 207. sk. o.